

Citation:

A. Heertje, Levensbericht P. de Wolff, in:
Levensberichten en herdenkingen, 2001, Amsterdam, pp. 81-87

Herdenking door A. Heertje

Pieter de Wolff

25 mei 1911 – 18 januari 2000

Pieter de Wolff

Pieter de Wolff is geboren op 25 mei 1911 in het nederige woonhuis Tweede Leliedwarstraat 17, midden in de Amsterdamse Jordaan. Zijn vader was koperslager bij de Amsterdamsche Droogdok Maatschappij. Zijn moeder was huisvrouw. Piet de Wolff, zoals hij altijd werd genoemd, is op 18 januari 2000 onverwacht overleden.

Met de voor hem kenmerkende precisie vertelt De Wolff zelf iets over zijn jeugd. 'Op mijn vijfde ging ik naar de kleuterschool, dat wil zeggen een apart hoekje in de eerste klas van een school op de Prinsengracht, dichtbij ons huis. Omdat ik al wat kon rekenen en lezen, en weinig zin had in fröbelen, probeerde ik mee te doen met de eerste klas – en dat was op den duur zo hinderlijk dat ik maar daarheen werd overgeplaatst. Nu had je in die tijd 'naamscholen', waar werd opgeleid voor het middelbaar onderwijs en waar Frans werd gegeven, en 'nummerscholen', meestal in de volkswijken, waar dat niet het geval was; en dit was een nummerschool. Mijn moeder heeft er toen voor gezorgd dat ik aan het eind van de eerste klas werd overgeplaatst naar de Nieuwenhuyzenschol op het Singel. Daar moest ik toelatingsexamen doen voor de tweede klas en ik slaagde. Dat had wel tot gevolg dat ik altijd de jongste van de klas ben geweest, totdat ik op mijn zestiende eindexamen HBS-B deed. Daarna ben ik gaan studeren en ik was 21 jaar toen ik doctoraalexamen deed.

Ik studeerde wis- en natuurkunde, met wiskunde als hoofdvak bij het doctoraal. Ik was goed in de exacte vakken en had er op de HBS als wat meer over gelezen dan vereist was, dus lag de keuze voor de hand. En het is ook goed gelukt. Gezien mijn achtergrond was het wel iets bijzonders dat ik ging studeren. Maar mijn ouders waren er voor, vooral mijn moeder, die het gevoel had dat je met zo'n studie betere vooruitzichten had. Maar het was natuurlijk toch een hele opgave voor ons gezin, want met een baantje had ik geld ingebracht en nu kostte ik alleen maar geld.'

In het laatste jaar van zijn studie, 1931-1932, was De Wolff assistent bij professor J. Clay, die experimentele natuurkunde doceerde. Zijn andere leermeesters waren G. Mannoury, L.E.J. Brouwer, A. Pannekoek en J.D. van der Waals jr. Met het oog op een loopbaan in het middelbaar onderwijs legde De Wolff niet alleen een kandidaatsexamen af in wiskunde, natuurkunde en sterrekunde, maar ook in de wiskunde, natuurkunde en scheikunde. Op 6 juli 1932 studeerde hij af met een onderwijsbevoegdheid voor wiskunde, natuurkunde, scheikunde, mechanica en cosmografie. Hij was toen al verloofd met Hilly Lok, die hij in de kampen van de NJN, de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie, had leren kennen. Met haar huwde hij op 20 januari 1937. Het echtpaar kreeg twee dochters.

De depressie van de jaren dertig gaf De Wolff's leven een onvoorziene wending. Om zijn kansen op een leraarschap nog verder te vergroten volgde hij de colleges in de wiskundige statistiek van Jan Tinbergen, die in 1931 als privaat-docent voor dit vak in de economische faculteit van de Universiteit van Amsterdam was aangesteld. Tinbergen was na zijn promotie in 1929 op een proefschrift over minimumproble-

men in de natuurkunde en de economie bij de fysicus Paul Ehrenfest, die zijn leerlingen stimuleerde ook aandacht te schenken aan wiskundige economie en statistiek, wederom gaan werken bij het Centraal Bureau voor de Statistiek op de afdeling Conjunctuuronderzoek en wiskundige statistiek.

Op een goede Vrijdag in 1933 na afloop van de colleges zei Piet: 'Zeg Jan, is er nooit eens een baantje vrij op het Centraal Bureau voor de Statistiek?' Deze vraag leidde niet alleen tot een vaste aanstelling van De Wolff bij het CBS in 1936, ten gevolge op goede bijdragen geleverd in tijdelijk dienstverband over de samenstelling van een indexcijfer voor de groothandelsprijzen en over de opzet van de bedrijfstelling van 1930, maar ook tot een levenslange vriendschap van Tinbergen en De Wolff en hun gezinnen.

Evenals Tinbergen raakte De Wolff snel thuis in het toepassen van wiskunde op economische vraagstukken en in het verzamelen, bewerken en analyseren van statistisch materiaal met het oog op de empirische verificatie van economische betrekkingen. Zo maakte De Wolff in die jaren een studie van de automarkt in de Verenigde Staten en van de vraag naar tramvervoer in Amsterdam, Den Haag en Rotterdam. De Wolff's economische analyse van de vraag naar auto's in de Verenigde Staten door te onderscheiden in vervangingsvraag en uitbreidingsvraag is in 1938 in het vooraanstaande tijdschrift *Econometrica* gepubliceerd. (*The Demand for Passenger Cars in het United States*, 1938, blz. 113-129). Terecht spreekt Mary Morgan in haar boek uit 1990, *The History of Econometric Ideas*, over 'sophisticated dynamic modeling, using theoretical ideas from other disciplines'. Nog onlangs werd De Wolff's bijdrage uit 1938 met waardering geciteerd in *The Review of Economics and Statistics* (A. Greenspan en D. Cohen, *Motor Vehicle Stocks, Scrappage, and Sales*, augustus 1999, blz. 369). In 1939 publiceren Tinbergen en De Wolff samen in *Econometrica* het artikel *A Simplified Model of the Causation of Technological Unemployment*, waaruit eens te meer blijkt dat de vriendschap tussen de beide natuurkundigen samengaat met wetenschappelijke samenwerking op het terrein van de economie. Beiden hebben hun hele leven de nadruk gelegd op het combineren van de wiskundig-economische beschouwingwijze met statistische verificatie en maatschappelijke relevantie.

Op voorspraak van Tinbergen kreeg De Wolff in 1938 een beurs van de Rockefeller Foundation. Hij gebruikte deze voor een verblijf in Stockholm en Oslo. Bij deze keuze speelde een belangrijke rol dat De Wolff tijdens zijn doctoraalstudie bij de toenmalige lector mevrouw Boer, Zweeds, Deens en Oud-Noors heeft gestudeerd. De Wolff sprak en schreef vloeiend Zweeds. In zijn nagelaten papieren trof ik een volledig in zijn eigen hand geschreven artikel in het Zweeds aan. Zijn aanleg en belangstelling voor talen heeft later geleid tot het uitbreiden van zijn beheersing van de moderne en Scandinavische talen met het bestuderen van het Russisch en het hedendaagse Grieks. In Stockholm verbleef hij van 1 oktober 1938 tot de zomer

van 1939 op het Kojunktur Institutet. De Wolff heeft daar gewerkt aan een macro-economisch model van de Zweedse economie en aan het verbeteren van de statistische gegevens over de buitenlandse handel van Zweden. Hij werkte samen met E. Lundberg en I. Svernilson en ontmoette toen ook H. Wold. Na het verblijf in Stockholm lag het in het voornemen nog drie maanden te werken in Oslo bij R. Frisch, die later in 1969 tegelijk met Tinbergen de Nobelprijs voor Economie kreeg. De dreiging van de Tweede Wereldoorlog stak een spaak in het wiel. Al na één maand, op 1 september 1939, belde De Wolff zijn vrouw op: 'Ze zijn nu ook Polen binnen gevallen'. Twee dagen later werd vervroegd de thuisreis aanvaard. Een week daarvoor heeft in Elsinore in Denemarken nog de negende jaarvergadering van de *Econometric Society* plaatsgevonden, waar De Wolff ondanks zijn jeugdige leeftijd blijken zijn eigen verslag in *Econometrica* als volwaardig lid is opgenomen in het gezelschap van vermaarde geleerden van die dagen, zoals A. Bowley, E. Lindahl, E. Schneider en F. Zeuthen. Van erkenning van zijn wetenschappelijke kwaliteiten was overigens al sprake in 1935, zoals blijkt uit de onlangs ontdekte briefwisseling tussen De Wolff en Frisch naar aanleiding van hun ontmoeting tijdens de vergadering van de *Econometric Society* in 1935 in Namen. Frisch stelt De Wolff voor samen een boek te schrijven *Advanced Mathematics for Economists* ten vervolge op het boek van R.G.D. Allen, *Mathematical Analysis for Economists*, dat in 1938 verscheen. Frisch vroeg De Wolff in het bijzonder de hoofdstukken over integraalvergelijkingen en niet-lineaire differentie- en differentiaalvergelijkingen ter hand te nemen. Het project is niet tot stand gekomen.

In 1941 publiceerde De Wolff in *The Economic Journal* een artikel van ruim vijf pagina's, waarin niet alleen voor het eerst de begrippen micro- en macro-economie worden ingevoerd, maar ook aan de hand van de consumptiefunctie wordt duidelijk gemaakt dat de overgang van micro- naar macro-relaties een gecompliceerd proces is ('Income Elasticity of Demand, A Micro-Economic and a Macro-Economic Interpretation', *The Economic Journal*, 1941, blz. 140-146). Sindsdien is het aggregatievraagstuk niet meer weg te denken uit de economische theorie. In Schumpeter's beroemde boek over de geschiedenis van het economisch denken, krijgt Piet de Wolff vanwege deze fundamentele bijdrage aan de wiskundige economie een ereplaats naast slechts drie andere Nederlandse economen, N.G. Pierson, J. Tinbergen en C.A. Verrijn Stuart. In de in 1991 verschenen *New Palgrave: A Dictionary of Economics* wordt onder het trefwoord micro-economie uitvoerig aandacht besteed aan De Wolff's klassiek geworden terminologie en aan zijn ontdekking van het aggregatievraagstuk.

De Wolff gaat in 1942 naar de afdeling marktanalyse van Philips, waardoor de bedrijfsstatistiek zijn bijzondere aandacht krijgt. In 1947 wordt hij directeur van het Gemeentelijk Bureau voor Statistiek in Amsterdam en tegelijk lector in de statistiek van de Universiteit van Amsterdam. Er verschijnt een groot aantal statis-

tische studies van empirische aard, waarin de theoretische uitgangspunten zeer verzorgd zijn. In 1950 verscheen de eerste druk van zijn succesvolle boek *Bedrijfsstatistiek*, dat elf drukken heeft beleefd. Daarnaast komen grensverleggende onderwerpen aan de orde, zoals het vraagstuk van steekproeven bij administratieve controle in 1956. ('Steekproeven bij administratieve controle', *Statistica Neerlandica* 1956, blz. 35-44).

Zijn belangstelling voor de wiskundige economie blijft levendig, zoals blijkt uit een generalisatie van een theorema van Samuelson uit de productietheorie. (*Econometrica*, 1953, blz. 192-193). In 1953 wordt hij dan ook benoemd tot buitengewoon hoogleraar in de statistiek, de wiskundige economie en de econometrie. De leeropdracht weerspiegelt op fraaie wijze zijn intensieve, zorgvuldige en innovatieve werkzaamheid en niet zelden maatschappelijk geïnspireerde betrokkenheid op de gebieden van de theoretische en toegepaste statistiek, de wiskundige economie en de versmelting van statistische verificatie en wiskundige economie, de econometrie, sinds de jaren dertig. Vanaf oktober 1953 volgt een bescheiden aantal studenten zijn zeer verzorgde colleges wiskundige economie en statistische analyse. Zij nemen ook deel aan de colloquia die bij hem thuis in Heemstede op zijn studeerkamer werden gehouden, gevolgd door een gastvrij onthaal in de huiskamer.

Op 1 maart 1957 werd De Wolff directeur van het Centraal Planbureau. Deze positie die vanaf 1946 tot 1955 was bekleed door J. Tinbergen, bracht De Wolff in het centrum van de economische politiek in Nederland. Hij werd een gezaghebbend adviseur van de regering door zijn onafhankelijke en kritische instelling, ongevoeligheid voor de waan van de dag en door zijn indringende analytische vermogen. In de jaren 1957 tot 1966 heeft het Centraal Planbureau ruimschoots kunnen profiteren van De Wolff's uitgebreide en diepgaande vakkennis, zijn internationale wetenschappelijke netwerk, zijn vertrouwde met de praktijk van het bedrijfsleven en zijn veelzijdige talenkennis. Het besluit de gulden in 1961 te revalueren in navolging van Duitsland, steunde mede op voorbereidend intern en vertrouwelijk onderzoek in de zomer van 1960 van het Centraal Planbureau toen geruchten over een revaluatie van de D-mark opdoken en op het positieve oordeel van De Wolff. Naast beschouwingen over de betekenis van de modelmatige werkwijze van het Centraal Planbureau voor de economische politiek in Nederland en over de economische groei in de westerse wereld, verschenen van zijn hand diepgravende studies over de begaafdheidsreserves in de samenleving en over de economische aspecten van het aardgas. In 1961 maakte hij deel uit van een zestal internationaal vooraanstaande economen, die een klassiek geworden OECD-rapport schreven over het inflatievraagstuk.

Eind 1957 werd De Wolff kroonlid van de Sociaal-Economische Raad. Bij verscheidene gelegenheden treedt hij op als voorzitter van SER-commissies die adviezen uitbrengen over bv. het minimumloon en de sectorstructuur politiek. Wars

van politieke spelletjes, steeds uit op het mobiliseren van objectieve, empirische informatie en gedreven door een scherpzinnige en integrale analyse van de voorgelegde economische vraagstukken, ontpopte hij zich steeds meer als een geboren voorzitter van hoog niveau. Zowel in nationaal als internationaal verband werd op hem een beroep gedaan. In de jaren zestig en zeventig was hij voorzitter van de *Working Group* van de OECD, die zich bezighield met de ontwikkeling van productiekosten en prijzen in de aangesloten landen en van een EEG-commissie voor middellange termijnprognoses. In Nederland werd hij o.m. voorzitter van de Commissie voor Reken- en Informatieverwerkende Apparatuur (CRIVA), van de Commissie Voorbereiding Onderzoek Toekomstige Maatschappij-Structuur en van de Centrale Commissie voor de Statistiek. In 1973 werd De Wolff als econoom benoemd tot lid van de Oosterschelde-Commissie, die moest adviseren over het al dan niet openhouden van de zeeboezem. Bij de afweging van veiligheid en potentiële milieuschade heeft De Wolff's wiskundig-statistische expertise een belangrijke rol gespeeld. Met het oog op het beschermen van het milieu was De Wolff voor een groter getijverschil bij Yerseke dan in feite is gehanteerd, omdat hij de financiële kosten daarvan lager waardeerde dan de maatschappelijke baten, maar hij aanvaardde het compromis. Lid werd De Wolff in 1973 ook van de Raad van Advies voor het Wetenschapsbeleid. De Wolff was verder lange tijd voorzitter van de Stichting Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) en van het bestuur van het Nationaal Vakbondsmuseum.

Zijn hoogwaardige en ongetwijfeld tijdrovende maatschappelijke activiteiten hebben geen afbreuk gedaan aan zijn wetenschappelijk werk. Na zijn vertrek in 1966 bij het Centraal Planbureau werd hij gewoon hoogleraar voor wiskundige economie in de door hem in het leven geroepen interfaculteit voor wiskunde en economie. Tot ongeveer 1980 verschenen van zijn hand nog verscheidene belangrijke artikelen in internationale tijdschriften en wetenschappelijke bundels over de afschrijvingsmultiplicator, technische ontwikkeling en groei, onderwijs-economie, inkomenspolitiek en over Jan Tinbergen. Professor De Wolff werd Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw in 1960, *doctor honoris causa* van de Universiteit van Groningen in 1969, lid van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen in 1970 en Commandeur in de Orde van Oranje Nassau in 1984. Hij was gashoogleraar in Harvard in 1964 en in Berkeley in 1973. In 1976 is hem door zijn leerlingen een bundel opstellen aangeboden onder de titel *Relevance and Precision*. Ter gelegenheid van zijn aftreden als voorzitter van de Centrale Commissie voor de Statistiek van 1 januari 1974 tot 1 januari 1985, kreeg hij de afscheidsbundel, *Voor praktijk of wetenschap*.

Als directeur van het Centraal Planbureau is De Wolff door een hoge ambtenaar van Verkeer en Waterstaat eens voor de keuze gesteld: 'Je trekt dit rapport in of er zijn consequenties voor je verdere loopbaan'. De benoeming van De Wolff tot

voorzitter van de door de KNAW ingestelde commissie voor de vrijheid van wetenschapsbeoefening in 1984 was het vanzelfsprekende vervolg op de voor de hand liggende afloop van dit incident uit de jaren zestig. Deze commissie-De Wolff heeft zich intensief beziggehouden met het lot van joodse wetenschappers in de voormalige Sovjet-Unie. De constructieve rol die de KNAW in deze jaren voor de ommekeer in de Sovjet-Unie heeft gespeeld berust in niet geringe mate op het wetenschappelijk prestige, het internationale netwerk, de uitgebreide talenkennis en de werkkraft van De Wolff. Daarboven uit gaat echter zijn sobere, doch besliste houding de integriteit van de beoefening van wetenschap en haar uitkomsten veilig te stellen en aan dit objectieve oogmerk subjectieve motieven en overwegingen te onderschikken.

Wie kennis neemt van aard, omvang en diepgang van De Wolff's veelzijdige activiteiten weet zich geplaast tegenover een groot intellect met een schier onuitputtelijke werkkraft, dienstbaar aan wetenschap en samenleving. Wie hem heeft gekend, bewaart de herinnering aan een eenvoudig, vriendelijk en bescheiden mens, die zijn enorme kennis en trefzekere intelligentie ruimhartig ter beschikking stelde. Ten behoeve van zijn goede leerlingen, waarvan verscheidene lid van deze Akademie zijn, kon hij vernietigend en zo op het oog woedend uithalen, verzekerd als hij was van hun vermogen door zijn toedoen het onderste uit hun intellectuele kan te halen. Voor velen was hij een ware promotor. Voor zijn naaste omgeving moet hij een niet uitgelezen boek zijn gebleven, of liever een boek dat bij herlezing steeds weer nieuwe vergezichten opent, omdat het ongeschrevene en het on gezegde de ultieme taal is van de communicatie.

Persoonlijk dank ik aan De Wolff de beslissende wending in mijn leven, toen hij mij in de zomer van 1955 niet alleen vroeg zijn assistent te worden, maar ook mededeelde dat mijn ambitie moest zijn gericht op een *cum laude* doctoraal en op een promotie bij hem. Ongezegd bleef dat hij mij beoogd slachtoffer wist van het streven van Nazi-Duitsland de wereld in al haar facetten van joden te bevrijden en dat de kans op een levenslange nasleep niet denkbeeldig was. Nu het zover niet is gekomen, spreek ik op deze plaats het onzegbare uit, bij wijze van eerbetoon aan een groot geleerde en bovenal een groot mens.